उत्कलगौरवम्

पण्डितः चन्द्रशेखरपतिः उत्कलभूखण्डे एकं परिचितं नाम । असौ संस्कृतविद्वान् अनेकासां प्रतिभानाम् अधिकारी आसीत् । तेन अनेकानि उपादेयानि पुस्तकानि विरचितानि । प्रबन्धोऽयं तस्य कृतिषु अन्यतमः । छात्रेषु देशभक्तिभावं जागरयितुं विषयेऽस्मिन् प्रयासः कृतः ।

भारतवर्षे ओडिशाराज्यस्य महत्त्वं सुविदितम् । एतत् राज्यं कृषिप्रधानम् । या कृषकजातिः अस्य भूखण्डस्य मूलाधिवासिनी सा उड्नाम्नी प्रसिद्धा । कृषिजीविनः उड्राः इति कथ्यन्ते । तेषां भाषायाः नाम आसीत् उड्भाषा । भरतस्य नाट्यशास्त्रे उड्भाषायाः सूचना प्राप्यते । महाभारतयुगे अस्य राज्यस्य नाम कलिङ्गः आसीत् । कलिङ्गाः अस्य भूखण्डस्य क्षत्रियसंप्रदायाः परमशूराः आसन् । तेऽपि महाभारतयुद्धे योगदानमकुर्वन् । सहस्राणां कलिङ्गवीराणां मातृभूमेः कृते आत्मबलिदानं दृष्ट्वा व्यथितः अशोकः तदैव युद्धवर्जनं कर्तुं निष्पत्तिं चकार । असौ धवलगिरौ बौद्धधर्मेण दीक्षितः सन् देशे विदेशे च धर्मप्रचारमकरोत् । तत्रत्यः शान्तिस्तूपः कलिङ्गकीर्त्तिं स्मारयति ।

इतिहासप्रसिद्धः कलिङ्गसम्राट् महामेघवाहनः ऐरखारवेलः मगधं विजित्य विशालं जिनासनमानीय उदयगिरौ अस्थापयत् । खण्डगिरौ खोदिताः हस्तिगुहादयः तथा शिलालेखाश्च खारवेलस्य विजयगाथां घोषयन्ति । अशोकस्य प्रभावेण ललितगिरि- पुष्पगिरि– रत्नगिरिप्रभृतिस्थलेषु यथा बौद्धधर्मस्य प्रचारोऽभवत् खारवेलस्य समये जैनधर्मस्य तथा प्रचारोऽभूत्। परवर्त्तिनि काले अत्र सनातनधर्मस्य अभ्युदयेन साकं विविधमन्दिराणां निर्माणमभवत् । श्रीक्षेत्रस्य श्रीमन्दिरं भुवनेश्वरस्य श्रीलिङ्गराजमन्दिरं राजराणीमन्दिरं याजपुरस्य विरजामन्दिरं शरणकुलस्य लडुकेश्वरमन्दिरम् ओड़ग्रामस्थित-श्रीरघुनाथमन्दिरं रेमुणास्थितं क्षीरचोरागोपीनाथमन्दिरं खिचिंस्थितं कीचकेश्वरीमन्दिरं केन्द्रापडायाः बलदेवजीउमन्दिरं कोणार्कस्य सूर्यमन्दिरं सम्बलपुरस्य समलेश्वरीमन्दिरं एतानि मन्दिरेषु प्रसिद्धानि । एतेषु श्रेष्ठं श्रीजगन्नाथमन्दिरम् । भक्तानां परमाराध्यः श्रीजगन्नाथः पुरुषोत्तमः कैवल्यप्रदायकः इति प्रसिद्धिः । यद्यपि सर्वाणि मन्दिराणि विविधस्थापत्यकलानिदर्शनानि भवन्ति तथापि उत्कलीयकारुकार्याणां समुत्कर्षः कोणार्कमन्दिरे एव प्रकटीकृतः । सूर्य्योपासनार्थं निर्मितस्य चन्द्रभागोपकण्ठावस्थितस्य मन्दिरस्यास्य भग्नावशेषः अद्यापि परिदृश्यते । पाषाणखण्डेषु याः सूक्ष्मकलाः उत्खनिताः ताः दर्शकानां विस्मयं जनयन्ति मनांसि हरन्ति च । रथावृत्तेः मन्दिरस्यास्य द्वादशचक्राणि मन्दिरगात्रे खोदिताः मूर्त्तयः लतापत्रादयश्च सजीवाः इव प्रतिभान्ति । सूक्ष्मकलायाः चरमोत्कर्षात् अस्य भूखण्डस्य नाम

उत्कल: इति अनुमीयते । उत्कृष्टा: कला: यस्मिन् स उत्कल: ।

वस्तुत: उत्कल-कलिङ्ग-कोशलोड्र-कंगोदरूपेण परिचितानां देशानां भूखण्डांशै: संप्रति ओडिशाराज्यं परिचितम् । एकाधारेण उड्रीया: कृषका:, कलिङ्गा: वीरा:, कर्मकुशला: कोशलजा:, संगीतविशारदा: कंगोदजा: उत्कलीया: कलाकोविदा: आरण्यका: आदिवासिनश्च स्वकृतित्वच्छलेन ओडिशाराज्यस्य गौरवं प्रख्यापयन्ति । जातीयसंगीते प्रयुक्तमुत्कलमिति पदम् ओडिशानिमित्तकमेव ।

उत्कलस्य सांस्कृतिकपरम्परा अतीव समृद्धा । कार्त्तिकपूर्णिमायां वहित्रवन्दनपर्व प्राचीननौवाणिज्यस्य स्मृतिमावहति । श्रीक्षेत्रे श्रीजगन्नाथस्य रथयात्रा विश्वप्रसिद्धा । अत्र वैष्णव-शैव-शाक्त-सौर-शिख-ख्रीष्टीय-महम्मदीयप्रभृतिमतावलम्बिनां निर्द्वन्द्व: समावेश: दृश्यते । श्रीजगन्नाथस्य महाप्रसादं जाति-धर्म-वर्णनिर्विशेषम् एकत्र उपविश्य भुञ्जते । आदिशंकराचार्य: श्रीक्षेत्रमागत्य श्रीजगन्नाथस्य दर्शनं कृत्वा तत्क्षेत्रं परमतीर्थं मत्वा तत्र गोवर्द्धनपीठम् अस्थापयत् । अस्मिन् राज्ये महिमधर्म: समुद्भूत: ।

पुराणप्रसिद्धनानातीर्थसमन्वितं शंखक्षेत्र-चक्रक्षेत्र-गदाक्षेत्र-पद्मक्षेत्र-तुलसीक्षेत्रादियुक्तं प्राकृतिकसंपत्परिपूर्णं श्यामलवनश्रीपरिशोभितं बहुनदीसंवृद्धं चिलिकादिह्रदै: मनोरममिदं राज्यं पर्यटकानामतीव आकर्षणीयम् । न केवलमेतत् भूमिरियं बहुमहापुरुषाणां जन्मदात्री । साहित्यदर्पणस्य लेखक: विश्वनाथकविराज:, गीतगोविन्दस्य लेखक: भक्तकवि: जयदेव:, पञ्चतन्त्रकार: विष्णुशर्मा, श्रीमद्भगवद्गीताया: प्रसिद्ध: भाष्यकार: श्रीधरस्वामी च अस्मिन् भूखण्डे जाता: । उत्कलभाषाया: कविषु सारलादास:, बलरामदास:, अतिबडिजगन्नाथदास:, महापुरुष: अच्युतानन्ददास:, महापुरुष: यशोवन्तदास:, महापुरुष: अनन्तदास:, हाडिदास:, सालवेग:, उपेन्द्रभञ्ज:, बलदेवरथ:, दीनकृष्णदास:, भक्तचरणदास:, अभिमन्युसामन्तसिंहार इत्यादय: सुप्रसिद्धा: । आधुनिकयुगे फकिरमोहन-राधानाथ-गङ्गाधर-मधुसूदन-कान्तकविलक्ष्मीकान्तप्रभृतय: उत्कलभारतीं स्वकीयै: रचनास्तवकै: अलंकृतवन्त: ।

उत्कलप्रदेशस्य स्थिति: यदा विपन्नाभवत् तदा उत्कलगौरव-मधुसूदन: उत्कलसम्मिलनीमाध्यमेन एतां जातिमुदबोधयत् । फलत: १९३६ ख्रीष्टाब्दे स्वतन्त्रउत्कलप्रदेश: अभवत् । बक्सिजगबन्धु: बाजिराउत: लक्ष्मण नायक: विर्सा मुण्डा बाघायतिन् उत्कलमणि: गोपबन्धु: आचार्य: हरिहर: मनीषी नीलकण्ठ: आदिनाट्यकार: जगमोहनलाला वाग्मी विश्वनाथ: कर्मवीर: गौरीशंकर: महाराज-श्रीकृष्णचन्द्रनारायणगजपतिदेव: महाराजश्रीरामचन्द्र भञ्जदेव: इत्यादय: भारतस्य स्वतन्त्रतासंग्रामे योगदानं कृत्वा चिरस्मरणीया: भवन्ति ।

संगीतनाट्यकलादिषु उत्कलस्य अपि प्रभूता प्रतिष्ठा विद्यते । ओडिशीनृत्यम् ओडिशीसंगीतं सम्बलपुरीनृत्यं सम्बलपुरीगीतं वैष्णवपाणिगीतिनाट्यं रघुराजपुरस्य गोटिपुअनृत्यं जनजातिवनवासिनृत्यं तथा ओडिशीपट्टचित्रं सम्बलपुरीवस्त्रं कटकस्य स्वर्ण-रौप्यनिर्मित-सूक्ष्मालंकारा: स्वीयवैशिष्ट्येन समग्रे विश्वेऽपि समादृता: सन्ति ।

उत्कलस्य सागर: महोदधि: उत्कलस्य नदी महानदी पर्वत: महेन्द्र: राजपथ: बडदाण्ड: महाप्रभु: श्रीजगन्नाथ: प्रसाद: महाप्रसाद: एवं प्रकारेण महाभूमिरियं युगे युगे महीयसी । उत्कलस्य विविधमतावलम्बिनाम् उपासनापीठानि सांस्कृतिक-सामाजिकमहोत्सवा: पर्वाणि च सांप्रदायिक-सद्भावनाया: तथा सर्वधर्मसमन्वयस्य वार्त्तामावहति । कपिलसंहितायामुक्तं यत्-

पृथिव्यां भारतं श्रेष्ठं भारते चोत्कल: स्मृत: ।
उत्कलस्य समो देश: क्वापि नास्ति महीतले ।।

टिप्पणी

ओडिशाराज्यम् - ଓଡ଼ିଶାରାଜ୍ୟ (उत्कल-कलिङ्ग-कोशल-ओड्र-कंगोदरूपेण परिचितानां देशानां भूखण्डांशै: संप्रति ओडिशाराज्यं परिचितम्) । कैवल्यप्रदायकम् - ମୁକ୍ତିଦାୟକ (मुक्तिदायकम्) । शङ्खक्षेत्रम् - ପୁରୀ (श्रीक्षेत्रम् / पुरी) । चक्रक्षेत्रम् - ଭୁବନେଶ୍ୱର (हरिहरक्षेत्रम् / भुवनेश्वरम्) । गदाक्षेत्रम् - ଯାଜପୁର (विरजाक्षेत्रम् / वराहक्षेत्रम् / याजपुरम् / यज्ञपुरम्) । पद्मक्षेत्रम् - କୋଣାର୍କ (अर्कक्षेत्रम् / कोणार्कम्) । तुलसीक्षेत्रम् - କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା (मणिब्रह्मबलदेवक्षेत्रम् / केन्द्रापडा / कन्दरपत्तनम् / केन्द्रपल्ली) । कान्तकवि: लक्ष्मीकान्तमहापात्र: - 'वन्दे उत्कलजननी' इति कविताया: रचयिता । गोवर्द्धनपीठम् - ପୁରୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟମଠ (श्रीक्षेत्रे शङ्करप्रतिष्ठित: मठ:) ।

अभ्यास:

1. **निजभाषया वाक्यद्वयेन वाक्यत्रयेण वा उत्तरं लिखत ।**

(क) कलिङ्गवीराणां कीदृशं गौरवमासीत् ?

(ख) खारवेलस्य विजयगाथा कीदृशी ?

(ग) सनातनधर्मस्य अभ्युदयेन साकं किं परिवर्त्तनं जातम् ?

(घ) किमर्थं भूखण्डस्य नाम उत्कलमिति अनुमीयते ?

(ङ) ओडिशाराज्यस्य गौरवं के प्रख्यापयन्ति ?

2. **निजभाषया एकपदात्मकं / अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।**

(क) ओडिशाराज्यं कीदृशम् ?

(ख) शान्तिस्तूपः कुत्र अस्ति ?

(ग) इतिहासप्रसिद्धः कलिङ्गसम्राट् कः ?

(घ) विरजामन्दिरं कुत्र वर्त्तते ?

(ङ) आचाण्डालब्राह्मणाः एकत्र किं भुञ्जते ?

(च) साहित्यदर्पणस्य लेखकः कः ?

(छ) का यात्रा विश्वप्रसिद्धा ?

(ज) उत्कलभूमिः केषां जन्मदात्री ?

(झ) पृथिव्यां किं तावत् श्रेष्ठम् ?

(ञ) गोवर्द्धनपीठम् कः स्थापितवान् ?

3. **सन्धिविच्छेदं कुरुत ।**

नामासीत्, तेऽपि, अभ्युदयेन, परमाराध्यः, जगन्नाथः, रथाकृतेः, महेन्द्रः, तदैव, महोत्सवाः, क्वापि ।

4. **सन्धिं कुरुत ।**

समः + देशः, न + अस्ति, उत्कलस्य + अपि, अति + इव, अत्र + एव, भो + अन्ति, यदि + अपि, सूचना + अपि, वहिः + देशे, परम + आराध्यः ।

5. **रेखाङ्कितपदानां विभक्तिनाम लिखत ।**

(क) अशोकः <u>बौद्धधर्मेण</u> दीक्षितः ।

(ख) <u>खण्डगिरौ</u> खोदिताः हस्तिगूहादयः ।

(ग) <u>दर्शकानां</u> विस्मयं जनयति ।

(घ) सूक्ष्मकलायाः <u>उत्कर्षात्</u> अस्य नाम उत्कलः ।

(ङ) <u>सुदृश्यमन्दिराणां</u> निर्माणमभवत् ।

6. **रेखाङ्कितपदानां विभक्तिकारणं लिखत ।**

(क) <u>पृथिव्यां</u> भारतं श्रेष्ठम् ।

(ख) ताः दर्शकानां <u>विस्मयं</u> जनयति ।

(ग) स्वतन्त्रतासंग्रामे योगदानं कृत्वा <u>चिरस्मरणीयाः</u> भवन्ति ।

(घ) एवं <u>प्रकारेण</u> महाभूमिरियं युगे युगे महीयसी ।

(ङ) उत्कलस्य सागरः <u>महोदधिः</u> ।

7. **वाक्यानि रचयत ।**

आनीय, साकम्, अनुमीयते, आरभ्यः, परिदृश्यते, इति, अतीव ।

8. **शुद्धम् उत्तरं निरूपयत ।**

(क) के उड्राः इति कथ्यन्ते ?

(i) कृषिजीविनः (ii) मत्स्यजीविनः

(iii) सुखजीविनः (iv) बुद्धिजीविनः

(ख) अशोकः किं कर्त्तुं निष्पत्तिं चकार ?

(i) धर्मवर्जनम् (ii) युद्धवर्जनम्

(iii) देशवर्जनम् (iv) संघवर्जनम्

(ग) ओडिशाराज्ये कः धर्मः समुद्भूतः ?

(i) बौद्धधर्मः (ii) महिमधर्मः

(iii) खीष्टधर्मः (iv) जैनधर्मः

(घ) कस्मिन् खीष्टाब्दे स्वतन्त्रः उत्कलप्रदेशः अभवत् ?

(i) १९४७ (ii) १९३५

(iii) १९३६ (iv) १९६२

(ङ) श्रीक्षेत्रे कः गोवर्द्धनपीठम् अस्थापयत् ?

(i) वल्लभाचार्यः (ii) मध्वाचार्यः

(iii) शङ्कराचार्यः (iv) निम्बार्काचार्यः

9. शून्यस्थानानि पूरयत । (कोष्ठकात्)

(क) ____________ साहित्यदर्पणस्य लेखकः ।

(ख) ____________ पञ्चतन्त्रकारः ।

(ग) विरजामन्दिरं ____________ विद्यते ।

(घ) लतापत्रादयश्य ____________ इव प्रतिभान्ति ।

(ङ) उत्कृष्टाः ____________ यस्मिन् सः उत्कलः ।

विष्णुशर्मा, सजीवाः, कलाः, याजपुरे, विश्वनाथकविराजः

●●●